

XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârü's-şifalar

Muhammet KEMALOĞLU

TRT Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı

Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 7, Sayı 13 (2014):
Ocak – Haziran 2014/1, s.289-301 .

Özet:

XI. yüzyıldan itibaren Türk göçlerine sahne olan Anadolu'da Selçuklular gerçekleştirdikleri mimari eserler ve kurumlarla Anadolu kültürünün kaynaşmasını ve halkın ihtiyaçlarının giderilmesini amaç edinmişlerdir. Bu eserler arasında halkın hizmetine sunulan mabet, medrese, mektep, imaret, zaviye, kütüphane ve dârü's-şifalar gibi vakıf kurumlarını sayabiliriz. Dârü's-şifalar, temelde, birer kamusal hayır kurumu olarak tesis edilen hastanelerdir ve en çarpıcı özellikleri bu hastanelerde hastaların tıbbi bakımlarının ve tedavilerinin parasız yapılmış olmasıdır. Bu yönüyle özel olarak dârü's-şifalar, genel olarak tüm vakıf eserleri sosyal devlet anlayışının bir tür öncüsü olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: XI. Yüzyıl, Türk Kültürü, Selçuklu, Anadolu, Vakıf, Dârü's-şifa.

Abstract:

The Cottage Houses In The Seljuk Empire Between XI.- XIII.Centuries

In Anatolia, as of the 16th century, that witnessed several Turkish migrations, the Seljuk aimed to provide the necessities for the people and to merge the different Anatolian cultures with the help and functions of some architectural works and institutions. Among these works, we can state some charity foundations all rendered for the use of the public such as temples, madrasahs, schools, dervish lodges, libraries, alms houses and cottage houses. Being, in essence, public charity hospitals, the most important aspect of the cottage houses is the fact that they provided free medical care and cure services for the people. In this respect, the cottage houses in particular and all kinds of charity works in general can be regarded as a pioneer for the formation of social state understanding.

Key words: 11th century, Turkish Culture, Anatolia, Seljuk, Charity Foundation, Cottage House

GİRİŞ

Üzerinde yaşadığımız topraklarda, yaklaşık bin yıldan beri üç büyük Türk devleti kurulmuştur. Bunlar Türkiye Selçuklu Devleti, Osmanlı İmparatorluğu ve bugün bir ferdi bulunduğumuz Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bilindiği Türklerin Anadolu'da yerleşmeleriyle de birlikte bazı imar faaliyetleri başlar. Anadolu'da 1071 Malazgirt Savaşı zaferiyle Türkleşme- İslamlaşma süreci başlamış, öncelikle fethedilen kentlerde imar faaliyetleri hızlandırılmış ve fethedilen bu yeni kentlere yeni bir kimlik kazandırılmak istenmiştir. Selçuklular döneminde özellikle Anadolu'da birçok hayır kurumları oluşturulmuş ve bunların masraflarını karşılamak üzere pek çok emlak ve arazi vakfedilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından belli merkezlerde inşa edilen ve zengin vakıflarla desteklenen, medrese, mektep, imaret, zaviye, kütüphane ve dârü's-şifalar inşa etmişlerdir. İşte bu hayır kurumlarından biri olan dârü's-şifalardır. Bu kurum devlete yük olmadan yüzyıllarca halkın sağlık hizmetini karşılamıştır. Avrupa'da, hastaların manastır köşelerinde rahipler tarafından tedaviye çalışıldığı bir dönemde, İslâm âleminde hastaneler, din farkı gözetmeksizin hizmet veren müesseseler olarak çalışmaktaydı. Hayırseverlik adına kamuya sunulan mabet, medrese, mektep, imaret, zaviye, kütüphane ve dârü's-şifalar gibi vakıf kurumları temelde birer kamusal hayır kurumlarıdır ve de yönetimleri vakıflar tarafından yapılmıştır. Her dârü's-şifa kendi vakfiyesinde belirtilen kurallar doğrultusunda işleyişini sürdürmüştür. Bu hastanelerde hastaların tıbbi bakımlarının ve tedavilerinin parasız yapılmıştır. Bu yönüyle özel olarak dârü's-şifalar, genel olarak tüm vakıf eserleri sosyal devlet anlayışının bir tür öncüsü olarak değerlendirilir (Kazancıgil, 1993: 109-113).

Selçuklu Türkiyesinde sağlık kurumları için çok çeşitli isimler kullanılmıştır. Dârü'ş-şifa'dan başka şifahane, maristan, bimaristan, darüssihha, darülafiye gibi tıbbi kurumlarını tanımlayan birçok terim mevcuttur (Kadioğlu- Kadioğlu, 2011: 1-7; Cantay, 1992: 1-8, 15-19, 45-59, 67-71; Bayat, 2003: 174, 177, 227-231, 251; Yetkin, 1963: 23-31; Ünver, 1940: 47-83).

Dârü'ş-şifalar en çok *Bîmâristan* olarak isimlendirilmiştir. Bîmâristan kelimesinin kökünün ne olduğu konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre "mar" yılan demektir, maristan'da yılan evi, yılan yurdu demektir. Hastaya ise yilansız, şifasız anlamına gelen bîmâr denmektedir. Yılanın ilk çağlardan beri tıpta geniş ölçüde yararlanıldığı düşünülürse, bu görüş kabul edilebilir görünmektedir. Diğer fikre göre bîmâr kelimesi Farsça bir kelime olup, hasta anlamında kullanılmaktadır. Bîmâr kelimesinin köküne yer yapma eki "istan" getirilerek türetilmiştir. Halk arasında tımarhane anlamında bu kelimedenden bozulmuş olan mâristan adının kullanıldığı bilinmektedir.

İlk Müslüman Karahanlı hakanı, Tamgaç Buğra Han'ın 1065'te Semerkant'ta tesis ettiği hastanenin Arapça vakfiyesinden, Türkistan Müslümanlarının mâristan yerine dârü'l-merza, Selçukluların ise dâr'ü-lâfiye, dârü'ş-şifa tabirlerini; Osmanlılar dârü'ş-şifa ile birlikte daha çok dârü's-sihha, şifahane, bimarhane kelimelerini kullanmışlardır (Turan 1988: 52; Şevki 1991: 91-93; Gürkan 1972: 36; Ayrıca Ekber N. Necef, Karahanlılar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005'e bakınız). Fakat sık bir şekilde yapılan hata, adı geçen hastanelerimizin hemen hemen hepsinin sanki akıl hastanesi olarak biliniyor olmasıdır. Oysaki dârü'ş-şifa; şifa veren yer, şifahane; şifa yurdu, tımarhane; tedavi evi ve bimarhane; hastane anlamına gelmektedir (Ünver 1972: 38; Terzioğlu, 1970: 121-149). Bu yapılarda fonksiyonlarına uyan iki ana işlev gerçekleştirilmekte; biri halk sağlığına hizmet diğeri tıp eğitiminin sürdürüldüğü yerler olarak tanımlamaktadır (Cantay 1992: 2).

Selçuklular tarafından kurulan ilk Selçuklu hastanesi ve tıp medresesi, Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur'da inşa edilmiştir. Fakat bu ilk Selçuklu medrese ve hastanesi de Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Han tarafından Semerkant'ta tesis edilen hastane ve Birunî'nin Kitabü's Seydele adlı eserinde zikrettiği Gazneliler döneminde Gazne'de kurulmuş olan hastane de bugün ortadan kalkmış durumdadır (Terzioğlu 1992: 167; Bayat 1991: 13; Cevdet 1938: 37; Demir 2002: 275, Köprülü 1938: 1). Bunların yanında Selçukluların 1055'ten itibaren Bağdat, Şiraz,

Berdeşîr, Kâsan, Ebher, Zencan, Gence, Harran ve Mardin'de kurmuş oldukları hastanelerde ortadan kalmıştır.

Selçuklular döneminde Anadolu'da inşa edilmiş olan dârü'ş-şifalardan yalnızca Sivas İzzettin Keykavus Dârü'ş-şifası'nın vakfiyesi günümüze kalmıştır. Selçuklular dönemine ait en önemli vakıf eseri olarak kabul edilen ve bir kadın bani tarafından yaptırılan Kayseri Gevher Nesibe Hatun Dârü'ş-şifası'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşiv kayıtlarına göre vakıf hisseleri mevcut olmakla birlikte, vakfiyesi günümüze kadar ulaşmamıştır (Yüksel, 2006: 309-328).

Bugüne ulaşabilen Selçuklu dârü'ş-şifalarından bazıları şunlardır: 1205'te Kayseri'de Gevher Nesibe Dârü'ş-şifası ve Gıyasiyye Tıp Mektebi, 1217'de Sivas'ta Keykâvus Dârü'ş-şifası, 1217-1236'da Konya Dârü'ş-şifaları, Divriği'deki Behram Şah'ın kızı Turan Melik'in hastanesi (1228), 1235'te Çankırı'da Selçuklu Emirlerinden Atabey Ferruh Dârü'ş-şifası, 1272'de Kastamonu'da Ali Pervane'nin Dârü'ş-şifası, 1275'te Tokat'ta Pervane Bey'in Dârü'ş-şifası, 1288'de Turan Melik Sultan'ın Divriği'de inşa ettirdiği dârü'ş-şifa (Terzioğlu 1992: 167; Muallim, 1938: 35-38).

Sosyal müesseseler için yapılmış bulunan vakıflar:

- a) Hastahaneler,
- b) Darü'ş-şifalar,
- c) Kervansaraylar,
- d) İmaretler,
- e) Darülacezeler,
- f) Kör evleri,
- g) Cüzzamlılar yurdu ve
- h) Çocuk emzirme yurdu gibi guruplara ayrılır.

Orta Çağ'da bu kuruluşlara dârü'ş-şifa, dârü's-sihha, dârü'l-afiye, dârü'r-raha, dârü't-tıb, maristan, bimaristan, tabhane, nekahathane gibi adlar verilmiştir. Bunlara ilaveten Dârü'ş-şifaları kendi arasında üç guruba ayırabiliriz. Bunlar:

Kervansaray Dârü'ş-şifaları

Seyyar Darü'ş-şifalar

Saray Dârü'ş-şifalarıdır.

Şimdi burada Kervansaray Dârü'ş-şifalarından başlamak suretiyle Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Türkiye'de tesis edilen Dârü'ş-şifaları ele alacağız.

Kervansaray Dârü'ş-şifaları

Türkiye Selçuklu Devleti'nin hemen her bölgesinde, özellikle Anadolu'da kurulmuş olan kervansaraylarda, hastalanan yolcular ve tacirler için birer dârü'ş-şifa bulunduğu bilinmektedir. Kayseri yakınlarındaki Karatay Hanı'nın vakfiyesinde yer alan hasta yolcuların tedavisi için ilaç ve meşrubat tayini hakkındaki bilgilerde Kervansaraylarda dârü'ş-şifalarda olduğunu doğrulamaktadır (Aydın 1997: 165, 168; Yoska, 2005: 146).

Seyyar Darü'ş-şifalar

Melikşah'ın ordusunda tabiblerle hastaların 100 veya duruma göre 200 deve ile taşındığı bir seyyar hastane bulunmakta idi.

Saray Dârü'ş-şifaları

Seyyar ve kervansaray dârü'ş-şifalarının yanı sıra saraylarda da dârü'ş-şifalar bulunmakta idi. Meselâ Kirman Selçuklularından I. Turan Şah'ın başşehri Berdeşîr'in dışında bir saray ile onun güneyinde bir cami ve hepsi birbirine bitişik olmak üzere dârü'ş-şifa, medrese, hankah ve ribattan oluşan bir külliye M.1085-1086 yılında inşa ettiği bilinmektedir. I. Turan Şah'ın sarayındaki bu dârü'ş-şifa, saray mensupları ve muhafızların sağlık sorunlarını gidermek için kurulmuştur (Terzioğlu 1992: 168).

İslâm dünyasındaki medrese ve hastanelerin yapılmasında Orta Asya Türk dinî hayatında önemli bir yeri olan Budist Viharaları örnek alınmış ise de, Selçuklu tıbbının temellerinden İslâm tesirinin etkisi göz ardı edilememektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin çağdaşı olan Avrupa devletleri ve Doğu Roma imparatorluğunda sağlık müesseseleri genellikle manastırlara bağlı ve tamamen ruhanî birer tesis oldukları halde, Türkler şarkta uzun asırlar laik sağlık tesisleri kurmuşlardı. Ortaçağ Avrupa tıbbının ilk dönemi Manastır Tıbbı olarak tanımlanmaktadır. Karanlık Çağlar olarak da tariflenen bu dönemde Yunan klasikleriyle bilim/ tıp sürdürülmeye çalışılmış ve keşiş olan din adamları tıp ile ilgilenmiştir. Hastalık, insanın işlediği günahlardan dolayı cezalandırma

ya da büyü sonucu oluşmaktaydı. Günah ve hastalık ilişki tekrar kurulmaya başlanmış, “keşiş” denen din adamları Tanrıya hoş görünmek, sevap işlemek için hasta bakmaktaydı. Tedavi ise dua, efsun, madalyon içine yerleştirilen aziz ve azize resimleri ile yapılmaktaydı. Hastalar Manastırların bir bölümünde bulunan hasta odalarından rahip hekimler tarafından tedavi edilmekte, dini tedaviden (dua, muska, vb.) başka manastırların botanik bahçelerinde yetiştirilen tıbbi bitkiler kullanılmaktaydı (Atabek 1977: 7).

Türkiye Selçuklu Devleti’nde ise darüşşifalar bilgi ve beceriye sahibi hekim ve sağlık kadrosuna sahiptirler. Halk, hastalık durumlarında bu hekimlere güvenerek rahatça başvurabiliyorlardı. Hastaların ilaçları da buralarda yapılır ve parasız hastalara dağıtılırdı. Bu sağlık müesseselerinin vakıflarından anlaşıldığına göre bu hastanelerde başhekim, hekim, cerrah, kehhâl ve eczacı gibi personel çalışmakta olup, Türkiye Selçuklu tebaasından olan herkes bu hizmetlerden yararlanmakta idi (Ünver 1975: 209; Yıldırım, 1994: 401; Aydın 1997: 165). Bunun yanında Türkiye Selçuklu Devleti’nin komşu ülkelerle olan ticaretinin canlılığı ve bu canlılık neticesinde ülkede salgın hastalıkların baş göstermesini önlemek devletin aslî vazifesi idi. Hekimler hem harp hem de barış zamanında halkın ihtiyaçları ile ilgilenmek zorundaydılar (İnan 1969: 10). İslâm’ın yolundan ayrılmayan Türkiye Selçuklu sultanları hem tebaanın ihtiyaçların karşılamak hem de ülkede ticaret hayatını canlı tutmak için, Anadolu genelinde sağlık kuruluşlarına gerekli önemi vermişlerdir. Selçukluların ticarete gerekli önemi vermeleri sonucu ise kervanlarla ticaret taşımacılığının yapıldığı belli bir yol güzergâhı ortaya çıkmış ve zengin bir yol ağı meydana gelmiştir (Aydın 1997: 166). Selçuklu devlet adamları meydana gelen bu geniş yol ağında ticareti geliştirmek, kolaylaştırmak, cazip hale getirmek, engelleri ortadan kaldırmak ve güvenliği sağlamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Türkiye Selçuklu Devleti’nin bu amaçla inşa edilen dârü’ş-şifalar kullanım amacından dolayı çeşitli adlar almıştır (Yoska, 2005: 146).

Akşehir Dârü’ş-şifası H.660\M.1260: XIII. yüzyıla ait bu hastane, Selçuklu ümerasından Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından Akşehir’de yaptırılmıştır. Bu dârü’ş-şifayla beraber Konya havzasında üç Selçuklu hastanesi olmuştur. Bu hastaneye Vezir Sahip Ata Hastanesi de denilmektedir. Bu hastaneyle ilgili olarak tek dolaylı kayıt, hastanenin 1483’teki mescidine ait kayıttır. 1483’teki bu evkafta Muallim Cevdet’e göre dükkân hâsılatı 25 akça, Bağ hâsılatı 25 akça olarak yazılmıştır (Ünver 1972: 22; Yoska, 2005: 174; Muallim, 1938: 35-38; Demiralp, 1996: 64; Samur, 1997: 72; Kemaloğlu, 2013: 1-18).

Alâeddin Dârü's-şifası: Alâeddin Tepesi'nin çevresi tamamen Selçuklu Dönemi tarihî eserleri ile doludur. Konya'da Selçuklular döneminde iki adet şifahane olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki "Maristan-ı Atik" ya da "Eski Dârü's-şifa" olarak bilinen yapı, diğeri ise Alâeddin Dârü's-şifasıdır. Alâeddin Tepesi'nin batısına doğru Alâeddin Dârü's-Şifası ve Sakahane (Şifahane) Mescidleridir. Dârü's-Şifa, Alâeddin Keykubat döneminde yapılmış ve XIX. yüzyıla kadar ayakta kalmış, fakat günümüze kadar gelememiştir. Dârü's-şifa'ya ait bir de medrese yapısı bulunmaktadır. Sultan Alâeddin tarafından yaptırılmıştır (Konyalı, 1964: 221-236). 1225 yılında yaşanan bir deprem neticesinde birçok yapının zarar gördüğü bilinmektedir. Dârü's-Şifa'nın zengin vakıfları vardır. Mescit halen ayaktaadır (Küçükdağ, 2010:193).

Ali bin Pervâne Dârü's-şifası: Kastamonu'da (1273) Pervane Süleyman bin Ali tarafından inşa ettirilmiştir (Acıduman, 2010: 9-15).

Çankırı Daru's-şifası veya Atabey Ferruh Hastanesi: Anadolu Selçuklu Hükümdarı I.Alâeddîn Keykubat zamanında Çankırı Atabeyi Cemaleddin Ferruh tarafından Miladi 1235 yılında yaptırılmıştır (Cantay, 1992, s. 1-8, 15-19, 45-59, 67-71; Önge, 1962: 251-255; Acıduman, 2010: 9-15; Bayat, 2001: 121-148; Yoska, 2005: 140).

Divriği Turan Melik Dârü's-şifası H.626\M.1228-1229: Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden olan Mengücek Beyliği 1071'lerden 1275'lere kadar 200 yıl kadar yaşamıştır. Kemah-Erzincan ve Divriği kolu olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Divriği Mengüceklileri sadece siyasî alanda değil, kurmuş oldukları medeniyet ve sanat eserleri ile de kendilerinden söz ettirmişlerdir. Söz konusu bu sanat eserlerinden en önemlileri **Divriği Ulu Cami** ile **Dârü's-şifası**'dır. Birbirine bitişik cami ve dârü's-şifadan meydana gelen bu kompleksin camisini, Mengüceklileri Divriği kolu hükümdarlarından Ahmed Şah, Eşi ve aynı zamanda Erzincan Beyinin kızı Turan Melek Sultan yaptırmıştır. Kompleksin baş mimarı Ahlatlı Hürremşeh'tir (Cantay 1992: 51). Avlunun kuzey-doğu köşesinde cami ve dârü's-şifaya kapısı olan Turan Melek'in türbesi bulunmaktadır (Cantay, 1998: 66-72; Bayat, 2002: 3-5; Kadıoğlu- Kadıoğlu, 2011: 1-7; Kayaoğlu, 1978: 11; Muallim, 1938: 35-38; Cantay, 1992: 51).

Erkilet Hızır İlyas Ferahabat Dershanesi H.638-639\M.1241: Türkiye Selçukluları döneminde "*Dar'ül Feth*" olarak bilinen Kayseri nemli bir iklime sahip bulunmaktadır. Nem oranının fazla olması tüberküloz ya da halk arasında ince hastalık, sıraca olarak bilinen verem hastalığını tetiklediği bilinmektedir. Bu durum Türkiye Selçuklu hanedanını da etkilemiştir. Bilindiği gibi Gevher Nesibe Hatun ve Sultan

İzzedin Keykavus, tüm çabalara rağmen, tüberkülozdan dolayı vefat etmişlerdir. Türkiye Selçuklu tıbbını her yönden etkileyen İbni-i Sina'nın "*Hastalar açık havada ve yüksek yerlerde daha çabuk iyileşirler...*" şeklindeki görüşü, Türkiye Selçuklu tıbbında çeşitli alanlarda uygulama bulmuştur. Öyle ki Gevher Nesibe Dârü'ş-şifası'nın sabah ve akşam nekahet eyvanları, nekahet dönemindeki hastalar için güneş ve açık hava tedavisi amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanında tüberküloz hastalığı gittikçe daha fazla kişinin ölümüne sebep olmasından dolayı, 1241 yılında Erkilet'in Ferahabad mevkiinde bir yazlık dersane, bugünkü anlamda bir "Sanatoryum" inşa edilmiştir. Günümüzde "Hızır İlyas Köşkü" olarak bilinen, Sanatoryumda Selçuklular döneminde Ebû Bekir b. Yusuf Re'sul Aynî isimli bir hekimin çalıştığı bilinmektedir. Daha önce İslâm medeniyetinin çeşitli merkezlerinde uygulanan ve ruh hastalıklarının tedavisinde etkili olan müzikle tedavi İslâm devletlerinde kullanılmasından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde kullanılmıştır. Ticaret yollarının Türkiye Selçuklu medeniyetine olan diğer bir katkısı da, ticareti desteklemek amacıyla, ticaret yollarının bulunduğu güzergâhta, tüccarların mağdur olmamaları için, belli merkezlerde dârü'ş-şifaların yapılmış olmasıdır. Doğu ile batı arasında ticaret bakımından bir merkez olan Anadolu'da, ticaretin aksamaması için kervansaraylarda sağlık hizmetleri sunulmuştur. Kervansaraylar asıl kaynaklarını İslâm dünyasında kurulmuş olan ribatlardan almaktadır. Ribatlar önceleri sınır boylarında bulunan askerî birimlerinin barındığı yerlerdi. Temel ihtiyaçların karşılandığı ribatlar, her türlü tehlikeye karşı oldukça güçlü yerlerdi (Aydn 1997: 167; Bayram 1998: 151; Bayat 2003: 236; Yoska, 2005: 141).

Kayseri Gevher Nesibe Dârü'ş-şifası ve Tıp Medresesi - H.602/M.1205-1206: Kayseri'nin Hacı ikiz mahallesinde yan yana iki binadan müteşekkil bu tıp sitesi, Gevher Nesibe Şifahiyesi, Kayseri Dârü'ş-şifası, Şifa Hatun Medresesi, Kayseri Maristanı, Dârü'ş-şifa Medresesi, Çifte Medrese, Gıyasiye, Kayseri Tıbbiyesi gibi farklı adlarla anılmaktadır. Anadolu sınırları içerisinde Türkiye Selçuklular tarafından zamanında ve bir kadın tarafından ilk dârü'ş-şifa olan Gevher Nesibe Dârü'ş-şifası, aynı zamanda Türkiye'deki ilk tıp fakültesi olmasından dolayı da Türk tıp tarihinin en önemli müesseselerden birisidir (Ünver 1966: 13; Yinanç 1985: 20). Türkiye Selçuklu sultanı ise kız kardeşinin bu son arzusunu bir vecibe sayarak hemen 1204'te hastane kısmının inşaatını başlatmış, 1206'da ise hizmete açmıştır Halkın çifteler diye adlandırdığı Sifahiye ve Gıyasiye adlı iki bölümden oluşan dârü'ş-şifa H.602/M.1206 yılında kurulmuştur. Sifahiyenin kurucusu İsmetüddin Gevher Nesibe Sultan, Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıçarslan'ın on iki çocuğundan tek kız olanıdır. 1165 yılında doğduğu ve 39

yasında veremden öldüğü tahmin olunan Gevher Nesibe Hatun'un hayatı halk arasında efsaneleştirmiştir. Anlatıldığına göre sarayın baş sipahisine âşık olmuş, onunla evlenmek istemiştir. Ancak bu evliliğe Gevher Nesibe Hatun'un ağabeyi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev razı olmamış, Hatun'u saray pervanesi ile evlendirmek istemiştir. Selçuklu sultanı ilk tedbir olarak baş sipahiye harbe göndermiş, bir süre sonra da sipahiden şehit olduğu haberi alınmıştır. Bunun üzerine Gevher Nesibe Hatun hastalanmış, bütün uğraşlara rağmen kurtulamamıştır. Gevher Nesibe Hatun öleceği sırada kendisinden af dilemeye gelen ağabeyine, " Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkân yok. Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben artık ahiret yolcusuyum. Eğer dilersen benim malvarlığım ile benim adıma bir dârü'ş-şifa yaptır. Bu dârü'ş-şifada bir yandan dertlilere şifa verilirken bir yandan da devası olmayan dertlere şifa aransın. Bu dârü'ş-şifada ünlü hekimler ve cerrahlar yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin. Burası benim adıma bir vakıf olsun." demiştir. (Yinanç 1985: 18, 35, 14, 21; Köker 1992: 7, 39; Ünver 1938: 7; Cantay, 1998: 66-72; Bayat, 2002: 3-5; Kadioğlu-Kadioğlu, 2011: 1-7; Erkan - Şahin, 1982: 572-579; İnan, 1969: 10).

Harput Şifahanesi H.626\M.1229: 1234 tarihinden itibaren ise Harput'ta Türkiye Selçuklu devri başlamıştı. M.1229 yılında, Artuklu hanedanının son temsilcisi Nureddin Artuk Şah tarafından Harput'ta yaptırılmıştır. Kalenin surlarında ortaya çıkan ve bir parçası günümüze kadar ulaşmış olan kitabesinden sadece Bedrik adlı bir usta tarafından hicrî 626 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır (Başar 1971: 421; Yoska, 2005: 137). Nureddin Artukşah tarafından 1228 yılında yaptırılan bir maristan, yıkıldıktan sonra, taşlarının çekilerek kale onarımında kullanıldığı, bugün Harput Müzesi'nde bulunan; ancak, yakın tarihe kadar kale duvarlarında yer alan bir kitabe ile, 1228 sonrasında başka bir tamiratın yapıldığı görülmektedir. Moğol komutanı Baycu Noyan'ın bir ara hastalandığında, bu maristanda tedavi gördüğünü bildiğimize göre³⁰, bu tamirati en azından 1243 sonrasında götürebiliriz (Sunguroğlu, 1958: 117; Başar, 1971:419-421;Ardıçoğlu,1964: 58-59;Bayat, 2003: 25-44; Eravşar, 2001: 121-148).

Sivas İzzeddin Keykâvus Dârü'ş-şifası (H.614\M.1217-1218, Sivas Merkez, Eskikale Mahallesi): Türkiye Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus'un H.614\M.1217-1218'de inşa ettirdiği dârü'ş-şifa, yıkılan kısımlarına rağmen, yaklaşık 3400 metrekarelik alanı ile Türkiye Selçuklu dârü'ş-şifalarının en büyüğüdür. Türkiye Selçuklu tarihinin yerli kaynakları dârü'ş-şifadan ancak İzzeddin Keykavus'un ölümü dolayısıyla bahsetmekte ve sultanın kendi yaptırdığı türbe içinde medfun olduğunu kaydetmektedirler (Gürkan 1972: 41). Türkiye Selçuklu hastanelerine ait tek vakfiye

örneği olan Sivas İzzedin Keykâvus Dârü'ş-şifası bu yönüyle XIII. yüzyıl sağlık ve vakıf siteminin nasıl islediğini anlatan en iyi örneklerdendir (Ünver 1972: 16). Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan bu yapının karşısında hekimlerin muayene yaptıkları yer sanılan geniş bir divanhane bulunmaktadır. Odaların üzerinde bulunan tuğla kemerler, her iki tarafta beşerden on adet mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Avlunun sağ tarafına düşen güney tarafında dârü'ş-şifanın banisi İzzedin Keykavus'un on köşeli türbesi bulunmaktadır (Yinanç 1985: 302; Ünver 1980: 13; Muallim, 1938: 35-38). İzzettin Keykavus'un Sivas'ta yaptırdığı Dârü'ş-şifanın H.617/M.1220-21 tarihli vakfiyesi ise beş ayrı kadı tarafından tasdik edilmiştir. Osman Turan bunun sebebinin vakfiyenin aslı kaybolduğundan şahidlerin şehadetine dayanılarak yeniden çıkarılan suretin vakfın ilgili olduğu bütün yerleşme yerlerinin kadılarınca imzalanmış olması ihtimaline bağlar. Zira kadıların bir idarî görevi de vakıf şartlarının yerine getirilmesini sağlamak olduğundan, vakfiyede adı geçen yerlerin kadıları kendi bölgelerinden Sivas Dârü'ş-şifası'na yapılan vakıfları tespit ve tescil etmişlerdir (Cantay, 1994: 149; Muallim, 1938: 35-38; Yinanç, 1991: 15-44; Denizli, 1998: 83-9; Bugünkü Sahibi: Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tescil Tarihi: 08.07.1977, Tescil Kararı: A-646,ayrıntılı bilgi için " Sivas Kültür Envanteri 1. Cilt", Sivas 2012 ile "Sivas Kültür Envanteri 2. Cilt", Sivas 2012'ye bakınız).

Kemaleddin Karatay Dârü'ş-şifası H.653\M.1255- Konya: En eski hastane Alâeddin Keykubad zamanında büyük Karatay Medresesi'nin karşısında Selçuk vezirlerinden Emîr Celâleddin Karatay'ın ortanca kardeşi Kemaleddin Karatay tarafından yaptırılmıştır (Ünver, 1972: 18). Medrese şeklinde olan bu hastaneye Küçük Karatay yani Karatay-ı Sagir de denmektedir. Sonraları ise Şifahane, Sakahane, Hastane gibi adlarla anılmış olan bu hastane bugün de Konya'da İnce Minare'nin kuzeyinde bir mahalleye Sakahane adı verilmek suretiyle devam etmiştir. Halk, şehrin bu bölgesinin şifalı olduğu kanaatindedir. Celâleddin'in kardeşi Kemaleddin Karatay, bu hastanenin hekimi olarak çalışmıştır (Ünver 1972: 18). Kemaleddin aynı zamanda buranın banisidir. Bu, Konya'da Celâleddin Karatay'ın 653 (1255) tarihli vakfiyesinde yazılıdır. Bu vakfiye eşraftan 50sahidin huzurunda tanzim edilmiştir. Kardeşi Kemaleddin mütevellî tayin edilmiştir. Ortanca kardeş, tıpta ileri gitmiş bir şahsiyettir. Tesis ettiği hastanede ders vererek, ilmî alanda da kendinden söz ettirmiştir (Gürkan 1972: 43). İbrahim Hakkı Konyalı, ise bu medreseden Kemaliye Medresesi olarak bahsetmektedir. Ona göre Kemaliye Medresesi ne bir dârü'ş-şifa ne de bir tıp medresesidir. Kemaleddin Karatay'ında tabiplikle bir ilgisi bulunmaktadır. Kaynakların yetersizliği Türkiye Selçuklu Dönemi tıp

tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşmayı engellemektedir (Konyalı, 1964: 221-236; Ünver, 1940: 74; Turan, 1948: 17-170; Konyalı, 1997: 790; Yoska, 2005: 173).

Kastamonu Pervaneoğlu Ali Dârü'ş-şifası H.671\M.1272: Türkiye Selçuklu Vezirlerinden Pervane Müineddin Süleyman'ın oğlu Mühezzibüddin Ali tarafından 1272 tarihinde Kastamonu'nun merkezinde yaptırılmıştır. 1850'lerdeki bir yangında tahribata uğramış ve dârü'ş-şifadan geriye sadece portalin bulunduğu giriş kapısı ile bir kısım yan duvarları kalmıştır. Dârü'ş-şifa günümüzde Kastamonu'nun Küpçegiz Mahallesi'ndedir. Yılanlı dergâh adıyla bilinmektedir. Yılan amblemlili bir taştan dolayı bu isim halk tarafından verilmiştir. Yılanlı dergâh denmesinin bir sebebi de vakti ile burasının Kastamonu dâhilinde Sarı çayın kenarında yılanlık ve terk edilmiş bir alan olmasındandır. Kayserili Sad' tarafından inşa edilmiştir. Kapısında burasının maristan olarak yapıldığına dair Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Dârü'ş-şifanın kitabesi mealen şöyledir. "Müminler için Peygamber (s.a.v) dedi ki: Allah'ın kullarını tedavi edin. Şüphesiz Allah ölümden başka her derde deva verdi. Bu mübarek Maristanın (Yılanlığın) binasını ve imaretini, Allah rızasına en muhtaç kulu olan Ali b. Süleyman b. Ali emretti. Allah onun hasenatını kabul etsin, onu muvaffak etsin. 671 (H) yılının aylarında Allah'a hamd ederek ve Peygamber'e salâvat vererek, Mimar Kayserili Sad'a yaptırdı (Cantay 1992: 59; Başar 1971: 32)".

Konya Dârü'ş-şifaları: Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olması ve bundan dolayı nüfusunun fazlalığı sebebi ile iki dârü'ş-şifa kurulmuştur. Bu dârü'ş-şifalardan bir tanesi Eski Maristan yani Maristan-ı Atik'tir. Diğeri ise Konya Dârü'ş-şifası'dır. Selçuklu hastaneleri Sivas Hastanelerinin kitabelerinde Dârüssıhha, Me'men-ü'l-isithare, Kastamonu ve Kayseri Hastanelerinin kitabelerinde Maristan, Çankırı Hastanesinin kitabesinde ise Darülafiye şeklinde adlandırılmıştır (Cevdet 1938: 35). Bu yönüyle Konya Dârü'ş-şifası surların dışında yer almakta idi. Konya Dârü'ş-şifası'nı Konya Suru'nun Ertaş Kapısı diye meşhur olan Çaşnigir kapısının dışında Gömeç Hatun manzumesinin yanında bulunduğu Kemaleddin Oğul Bey'in H.641\M.1243yılındaki vakfiyesinden öğrenilmektedir (Konyalı 1997: 230) Türkiye Selçuklu Dönemi dârü'ş-şifalarından ikincisi de Maristan-ı Atik olarak bilinen ve günümüzde Bey Hekim veya Hastane mahallesindeki dârü'ş-şifadır. Fakat Konya'daki diğeri dârü'ş-şifalar gibi bu dârü'ş-şifada günümüze ulaşmamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ünlü hekimi Tabip Ekmeleddin'in mezarı da bu yere yakındır (Yoska, 2005: 1136; Konyalı, 1997: 226).

Tokat Muineddin Pervane Dârü'ş-şifası H.676\M.1277: Tokatta XIII. Yüzyılda Muineddin Süleyman Pervane tarafından kurulan ve Gök Medrese, Kırk Kızlar Dârü'ş-şifa ve Bimarhane gibi adlarla anılan bu iki katlı hastane şehrin demirciler çarşısına yakın, Musalla Mahallesi'nde bulunmaktadır. Gök Medrese Yapısının inşaatını başlatan, Türkiye Selçuklu devrinde en büyük hükümdar mansıplarından biri olan "Pervanelik" memuriyetinin en şöhretli kişisi Pervane Mûineddin Süleyman'dır. İnşaat, Pervane Mûineddin Süleyman tarafından başlatılmış, fakat ihanet suçu ile İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından 2 Ağustos 1277'de Van Aladağ'larda idam edilmiştir. Yapının tamamlanması Pervane Muineddin Süleyman'ın bir yakını veya kızı tarafından olmuştur (Acıduman, 2010: 9-15; Yoska, 2005: 140; Başar, 1971: 32).

SONUÇ

Dârü'ş-şifalar Türk-İslâm vakıf kültürü içerisinde önde gelen sosyal yardım kuruluşlarından birisidir. Selçuklular bunun bilinciyle tıbbın toplumsal boyutuna ve halk sağlığına önem vermiş ve kurumsal yapılaşmasına katkı sağlamıştır. Bu amaçla Anadolu'da Dârü'ş-şifalar kurmuşlardır. XI.-XIII. yüzyılda inşa edilen bu sağlık ve sosyal yardım kuruluşları ve bunların sunmuş oldukları hizmet kalitesi, Ortadoğu'daki pek çok devletten oldukça ileri seviyede idi. Bu seviye günümüzde hâlen ayakta duran abidevî sağlık binalarından, kitaplardaki tabip isimlerinden, tıp hakkındaki kitaplarından ve kullanılmış olan ileri seviyedeki tedavi yöntemlerinden anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze Anadolu'nun Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını sağlamak için canlarını hiçe sayan, Anadolu'ya Türk-İslam mührünün vurulmasında her zaman önem veren Selçukluların özellikle Anadolu'da yaptıkları dârü'ş-şifalar Türk tıp tarihi açısından da önemlidir. Bize düşen görev arşiv kaynaklarını, vakıf eserlerini özenle yeniden gözden geçirilmek, yeniden yorumlanmak ve bilim dünyasına sunmaktır. Bu amaçla konuyla alakalı tüm sahaların uzmanlarıyla ortaklaşa çalışmalar yapılmalıdır. Çalışmamız tıp tarihimiz ve kültür tarihimizin bu önemli abidelerini kamuoyuna tanıtmak ve bir belgesel bırakma amacını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ACIDUMAN, Ahmet, (2010), *Dârü'ş-şifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri - Anadolu Selçuklu Dârü'ş-şifaları Özelinde*, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 63 Sayı: 1, s. 9-15.
- ARDIÇOĞLU N , (1964), *Harput Tarihi*, İstanbul.
- AYDIN, Erdem, (1997), "Anadolu'daki Ticaret Yolları ve Sağlık Hizmetleri", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, S.2-3, İstanbul, s.165.
- BAŞAR, Zeki, (1971), "Harput Maristanı", **Dirim Dergisi**, C. XLVI, S. 9, İstanbul, s.32
- BAYAT, A.H, (2001), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Dârü'ş-şifaları Üzerine Toplu Değerlendirme", **I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri-I**, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Konya, s. 121-148.
- BAYAT, A.H, (2002), **Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Maristanı**, Editör Sarı N. Ülker Erke'nin Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları, İstanbul.
- BAYAT, A.H, (2003), **Tıp Tarihi**, İzmir.
- CANTAY, G, (1992), **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârü'ş-şifaları**, Ankara.
- CANTAY, G, (1994), "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", XI. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- CANTAY, G, (1998), **Kadın Baniler ve Dârü'ş-şifalar**, Editör N Yıldırım, Sağlık Alanında Türk Kadını, İstanbul.
- DEMİR, Mustafa, (2002), "Türkiye Selçuklu Vakıfları", **Türkler**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.275.
- DEMİRALP, Yekta, (1996), **Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları**, Ankara.
- Eravşar O, editör. I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, II. Cilt. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 121-148.
- ERKAN M., ŞAHİN, S, (1982), **Türklerde Müzikle Ruh Ve Sinir Hastalıklarının Tedavisi, Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası Ve Tıp Günleri**, Kayseri 11 – 13 Mart, s.572-579.

- İNAN, Afet, (1969), **Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KADIOĞLU, Funda Gülay - Kadioğlu, Selim, (2011), Adı Dârü'ş-şifalara Ad Olan Kadınlar, **Lokman Hekim Journal of History of Medicine and Folk Medicine**, Vol 1, No 1, s.1-7.
- KAYAOĞLU, İsmet, (1978), "Vakfiyenin Değerlendirilmesi", Divriği Ulu Camii ve. Dârü'ş-şifası, (Editör: Y.Önge-İ.Ateş-S.Bayram), Ankara.
- KAZANCIGİL, A., (1993), **Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji**, Osmanlı Ansiklopedisi. Editör B Şahin. İstanbul, Cilt: 7, s.109-113.
- KEMALOĞLU, Muhammet, (2013), XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmîler, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 39, Kasım-Aralık, s.1-18.
- KONYALI, İ.H, (1964), **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, Konya.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, (1964-1997), **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, İstanbul.
- KONYALI, İbrahim Hakkı,(1997), **Konya Tarihi**, Burak Matbaası, Ankara
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, (2010)," Belgelerle Adım Adım Eski Konya", **Merhaba Akademik Sayfalar**, Cilt: 10 Sayı: 13,14 Nisan,s.193.
- MUALLİM, Cevdet, (1938), Sivas Dârü'ş-şifası Vakfiyesi ve Tercümesi, **Vakıflar Dergisi**, S. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, s. 35-38.
- ÖNGE,Y., (1962), Çankırı Dârü'ş-şifası, **Vakıflar Dergisi**, Cilt: 5, s.251-255.
- SAMUR, Tahsin, (1997),**Akşehir'deki Türk Mimari Eserleri**, İstanbul.
- SUNGUROĞLU, İshak, (1958), **Harput Yollarında**, C.I, İstanbul.
- TERZİOĞLU, Arslan, (1970), Orta çağ İslâm-Türk Hastaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri, **Bellekten**, XXXIV/2, s.121-149
- TURAN, Osman, (1946), "**Selçuklu Kervansarayları**", Bellekten: X/39, s. 471-496.
- TURAN, Osman, (1948), Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", in: **Bellekten**, XII/45, S. 17-170.
- TURAN, Osman, (1987), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul.

- ÜNVER, A. Süheyl, (1940), "Konya Aksarayı Dârü'ş-şifa Medresesine Ait Bir Vesika", **Türk Tıp Tarihi Arşivi**, V/18, s. 72-74.
- ÜNVER, A.S.(1940), **Selçuk Tababeti XI-XIV üncü Asırlar**, Ankara
- ÜNVER, Ahmet Süheyl, (1975), "**Anadolu Selçuklu Laik Hastaneleri ve Ruh Sağlığı Hizmetleri**", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. 4, Ankara, s.209
- YETKİN, Ş., (1963), **Anadolu'da Selçuklu Şifahaneleri**, Türk Kültürü, (10): 23-31.
- YİNANÇ, M. Halil, (1944), **Anadolu'nun Fethi**, İstanbul.
- YİNANÇ, Refet, (1991), "Sivas Abideleri ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, XXII, s.15-44.
- YOSKA Erhan, (2005), **Türkiye Selçuklularında XIII. Yüzyıldaki Tıbbi Gelişmeler**, Kayseri, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans. Tezi)
- YÜKSEL, H, (2006), **Anadolu Selçuklularında Vakıflar**, Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Uygarlığı I.Editör A Yaşar. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.309-328.